

Akademik Tefsirciliğin Kurucu Babası İsmail Cerrahoğlu'nun Ardından

ÖMER ÖZSOY

Frankfurt Goethe Üniversitesi İslam Araştırmaları Merkezi, Almanya
Frankfurt Goethe University Center for Islamic Studies, Germany
oezsoy@em.uni-frankfurt.de

<https://orcid.org/0000-0001-8223-7009>

Müslümanların kolektif hafızasında ilk muallim olarak Hz. Peygamber'in 621'deki 'Açabe Beyatı'nın ardından İslam ve Kur'an konusunda Medinelileri bilgilendirmesi talimatıyla Medine'ye gönderdiği Muş'ab b. 'Umeyr (ö. 625) yer edinmiştir.¹ Bilindiği gibi, 625 senesinde Bi'r Ma'üne mevkiinde katledilen, çoğu Ashâb-ı Suffa'dan hafız sahabiler de Necd halkına Kur'an mesajını tebliğ etmekle görevlendirilmişlerdi.² Hz. Peygamber'in civarda yaşayan başka kabilelere de elçiler ve öğretmenler gönderdiği bilinmektedir. Kuşkusuz, bunun en bilinen örneği, Yemen'e gönderilen Mu'âz İbn Cebel'dir (ö. 638). Hz. Peygamber'in onu, Kur'an'da ele alınmayan ve hakkında kendisinin de bir uygulaması bulunmayan konularda özgürce çözüm üretmesi yönünde yöreklendirdiği rivayet edilir.³ Nitekim ilgili kaynaklarda ictihad kurumunun meşruiyeti genellikle bu rivayetle temellendirilir. İlk halifeler de Hz. Peygamber'in bu uygulamasına büyük ölçüde sadık kalmış ve başka vilayetlere veya yeni fethedilen bölgelere vali ve amil tayin ederken genellikle dinî bilgisi ile temayüz etmiş kişileri tercih etmişlerdir. Zira valiler, görev bölgelerinde sadece yönetim ve vergi toplamakla değil, aynı zamanda gerek bizzat, gerekse görevlendirdikleri uzmanlar marifetiyle irşad ve dinî eğitim faaliyetlerinin icrasıyla da yükümlüydüler.⁴

¹ İbn Sa'd, *Kitābu't-Tabakāti'l-Kebīr*, tah. M. 'Abdulkâdir 'Atâ', Beyrût, 1990, III: 118.

² Bkz. J. Pedersen vd., "Medrese," *Encyclopedia of Islam, Second Edition*, Brill, 2010.

³ Ebû Dâvûd, K 19, B 11, H-Nr. 3592; et-Tirmizî, *Sunen*, K 15, B 3, H-Nr. 1327.

⁴ Wael B. Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 29-79, 178-194.

İslam'ın erken dönemlerinde Mekke ve Medine'nin yanı sıra, Halep, Kudüs, İskenderiye, Fustat, Basra ve Kufe gibi şehirlerde muhtelif konularda ders veren sahabiler etrafında öğrenci halkaları oluşmuş olması, kısaca özetlemeye çalıştığımız bu tarihsel arka plan nedeniyle anlaşılabilir bir durumdur.⁵ Bu çerçevede, tarihsel verilere dayanarak, muhtelif bölgelerde tedrisatla meşgul olan bazı sahabilerin etrafında oluşmuş tefsir okullarından dahi bahsedilebilmektedir: Mekke'de 'Abdullāh b. 'Abbās (ö. 687), Medine'de Ubeyy b. Ka'b (ö. 654), Irak'ta 'Abdullāh b. Mes'ūd (ö. 652) ve Basra'da Ebū Mūsā el-Eş'arī (ö. 662/665?) gibi.⁶ İlk tefsir eserlerinin Mucāhid b. Cebr (ö. 704), Kātāde b. Di'āme (ö. 735), es-Suddī (ö. 754), 'Alī b. Ebī Ṭalḥa (ö. 760) ve Muḳātil b. Suleymān (ö. 767) gibi bu sahabilerin öğrencileri tarafından yazılmış olması, bu gelişmeyi teyit eden bir durumdur. Kur'an, Kelam-ı İlahi'nin Arap dilindeki tezahürü olarak kabul edildiği için, onun metninin dilbilim ve dil felsefesi zaviyesinden incelenmesi de çok erken dönemlerden itibaren dinî düşüncenin ve dinî ilimlerin merkezinde yer almaya başlamıştır. Arapçanın en eski sözlüğü olan el-Ḥalīl b. Aḥmed'in (ö. 791) *Kitābu'l-'Ayn*'ı olsun, onun öğrencisi Sibeveyh'in (ö. 793) Arapçanın grameri, morfolojisi ve fonetiği ile ilgili ilk eser olarak kabul edilen *el-Kitāb*'ı olsun, Kur'an'ın dilini daha anlaşılır kılma motivasyonu ile ortaya çıkmış olsa gerektir. Bu eserleri, el-Farrā' (ö. 822) ve el-Aḥfeş'in (ö. 830) *Me'ānī'l-Ḳur'ān* kitapları, Ebū 'Ubeyde'nin (ö. 825?) *Mecāzu'l-Ḳur'ān*'ı ve İbn Ḳuteybe'nin (ö. 889) *Ġarību'l-Ḳur'ān*'ı gibi Kur'an'ın retorik dokusuyla ilgili çalışmalar izlemiştir.

Malum olduğu üzere, ilk üç asırda hukuk, hadis, kelam, kıraat, tefsir ve dilbilim alanlarındaki bilgi üretimi ve aktarımı esas itibarıyla camilerde ve alimlerin evlerinde gerçekleşiyordu. Tarih ve tabakat kitaplarındaki bilgiler, bu geleneğin yüzyıllarca devam ettiğini göstermektedir. İslam coğrafyasının doğu bölgelerindeki en eski resmî eğitim kurumları olan cami-medreseler bu geleneğin merkezileştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kahire, Bağdat, Şam, Mekke, Medine vb. merkezlerdeki cami-medreselerde tahsil görmüş Kuzey Afrika, Endülüs ve Orta Asya kökenli alimler takdire şayan bir transfer görevi yerine getirmiş ve kendi bölgelerinde oluşacak özgün dinî düşünce geleneklerinin temellerini atmışlardır. 10. yüzyıla kadar Nişabur, Tacikistan, Merv, Buhara ve Horasan gibi merkezlerde çok sayıda eğitim kurumu oluşmuş bulunmasına rağmen, camilerden bağımsız ilk medreselerin kuruluşunun Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün (hs. 1063-1092) girişimine

⁵ M. Es'ad Ṭalas, *et-Terbiyye ve-t-Ta'lim fi-l-İslām*, Beyrüt, 1957, 147.

⁶ Örnek olarak bkz. Zāhir el-Alma'ī, *Medārisu't-Tefsīr fī 'Aşri's-Şāḥābe ve-t-Tābi'in ve Eşharu Ricālihā*, Beyrüt, 2018.

dayandığı kabul edilir. Vakıa, onun ilk olarak 1067 yılında Bağdat'ta, daha sonra İsfahan, Rey, Nişabur ve Basra gibi diğer büyük şehirlerde kurduğu Nizâmiye medreseleri Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar Sünni dünyadaki tüm medreseler için bir model oluşturmuştur. Nizâmiye'den sonra ikinci bir medrese dalgası, Sünnilerin Şii Fatimilerin nüfuz alanlarını ele geçirdiği 12. yüzyılın başlarına kadar uzanır. 1168 yılında Selçuklu Atabegi Nureddin Zengi (hs. 1154-1174) tarafından Şam'da kurulan ve daha sonra şubeleri vasıtasıyla Mısır'a kadar yayılan Nûriye Medreseleri buna bir örnektir.⁷

13. yüzyılda Moğol istilalarından Doğu medreseleri de payına düşeni almış, ancak Müslümanlığa geçen İlhanlı Moğol Sultanı Mahmûd Gazan (hs. 1295-1304) tarafından tekrar normal işleyişine döndürülmüştür.⁸ Öte yandan 1331 yılında Osmanlı Hükümdarı 1. Orhan'ın (hs. 1326-1359) İznik'te Orhâniye Medresesi'ni kurduğu bilinmektedir.⁹ Medreseler Orta Çağ boyunca ihtiyaca yönelik bir dizi dönüşüm ve reformdan geçmesine rağmen, ilk büyük eğitim reformu Fatih Sultan Mehmed (hs. 1451-1481) döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, mülkiye, askeriye ve ilmiye alanlarında elit yetiştirmek üzere Ali Kuşçu'nun (ö. 1474) tasarladığı bir yüksek öğretim sistemi geliştirilmiş ve İstanbul'da Sahn-ı Semân kurulmuştur. Tabii ilimlerinin Sahn-ı Semân'daki zayıf konumu nedeniyle daha sonra Kanuni Sultan Süleyman (hs. 1520-1566), fen bilimleri alanındaki eğitimi yeniden güçlendirmek için Süleymaniye Medresesi'ni kurmuştur.¹⁰ Sayıları 350 olarak tahmin edilen¹¹ Osmanlı medreseleri, 2. Mahmud (hs. 1808-1839) reformlarına kadar eğitim sistemi üzerindeki tekellerini ve ilmî otoritelerini koruyabilmişlerdir.

16. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya Müslümanlarının yaşadığı bölgeler parça parça Rus Çarlığı'nın egemenliğine girdi. Osmanlı İmparatorluğu, aynı zamanda "hasta adam" ilan edilmesi anlamına gelen Karlofça Antlaşması'ndan (1699) Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasına kadar, egemenliği altında bulunan Balkanlar, Afrika, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki topraklardan kademeli olarak çekilmek durumunda kaldı. 19.

⁷ Bkz. Jonathan Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo. A Social History of Islamic Education*, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

⁸ Reuven Amitai-Preiss, "Ġazân Khan, Maḥmûd," *Encyclopaedia Iranica*, X-4: 383.

⁹ Bkz. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984; Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

¹⁰ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age: 1300-1600*, London, 1973, 166 vd.

¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, İstanbul, 2002, II: 244.

yüzyılın ortalarında Hindistan İngilizler tarafından işgal edildi ve Kraliyet kolonisi haline geldi. 20. yüzyılın başlarında Fransız sömürgeciliği Afrika'nın büyük kısmının ve özellikle Kuzey Afrika'nın kontrolünü ele geçirdi. 1917'deki Rus Devrimi'yle birlikte Çarlık idaresi altındaki Orta Asya Müslümanları yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında kaldı. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı topraklarının önemli bir kısmı İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Çok cepheli olarak sürdürülen Millî Mücadele sonucunda işgalden kurtarılan Mîsâk-ı Millî toprakları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti inşa edildi.

Türkiye dışındaki bölgelerde merkezî kontrol ve destekten mahrum kalan köklü dinî eğitim kurumlarının çoğu kapatıldı, bazıları öğretim kadrosu yetersizliği nedeniyle kapandı, çok azı ise mahalli desteklerle hayatta kalmaya çalıştıysa da pek verimli olamadı. Sovyet rejiminin din eğitimi yasağı, 1948'de Buhara'daki Mir-i Arab Medresesi'nin yeniden açılmasıyla kademeli olarak gevşetildi, ama 1971'de Taşkent'te İmam Buhari İslam Enstitüsü kuruluncaya kadar Mir-i Arab mezunlarının gidebileceği bir yüksek din öğretim kurumu yoktu. Sömürgecilere rağmen Hindistan'ın bazı bölgelerinde medreseler kısmen ayakta kalabilirdi de yüksek din eğitimi verebilmekten uzak bir durumdaydı. Balkanlardaki en eski medrese olan 1469'da Makedonya'da kurulmuş olan İsa Bey Medresesi 1689 yılında Avusturyalı General Pikolomin tarafından kapatılmıştı. Hem İslam hem de Avusturya hukuku alanında uzman Müslüman hakimler ve diğer memurları yetiştirmek üzere 1887'de Saraybosna'da kurulmuş olan Mekteb-i Nüvvâb ise 1937'de İslam Şeriatı ve İlahiyatı Koleji'ne dönüştürülmüş, ama 1945'te Şeriat Mahkemeleri'yle birlikte komünist darbeciler tarafından kapatılmıştı. Böylece bölgede imam ve vaiz yetiştirmeye devam etmesine izin verilen tek dinî eğitim kurumu olarak Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi kalmıştı. 1851'de Kaçar Sultanı Nâsıreddin Şah (hs. 1848-1896) döneminde Tahran'da ilk modern üniversite olan Dâru'l-Funûn'un açılmasıyla Şii medreselerinin istikrarlı yapısı da bozulmuş ve medreseler dinî öğretim merkezleri konumuna düşmüştü.¹²

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'de de yeni bir ulus inşası yönünde alınan tedbirler kapsamında 1924 yılında –zaten yozlaştığı düşünülen– medrese sistemi feshedilip yerine Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile yeni bir eğitim-öğretim sistemi getirildi. Modern Türkiye'nin ilk dinî yüksek

¹² Yılmaz Karadeniz ve Manizheh Sadri, "İran'da Yenileşme Hareketleri Kapsamında Darülfünun Medresesi'nin Kurulması," *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, ed. Fikret Gedikli, Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013, I: 394-404.

öğretim kurumu, aynı kanun uyarınca İstanbul'da kurulan Dârulfünûn İlahiyat Fakültesi'dir. Ancak, 1933 üniversite reformu kapsamında Dârulfünûn'un kapatılmasıyla İlahiyat Fakültesi de yeni kurulan İstanbul Üniversitesi bünyesinde İslam Tedkikleri Enstitüsü'ne dönüştürüldü. Böylece Osmanlı topraklarında yüksek din eğitimi veren hiçbir kurum kalmamış oluyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde, Müslümanların ayakta kalan en eski dinî eğitim kurumu 737'de Tunus'ta inşa edilen ve ancak Tunus'un bağımsızlığını kazandığı 1956'da üniversiteye dönüştürülebilen Zeytûne Ulu Camii (*el-Câmi' el-A'zam*) idi. 784 yılında bir bilim merkezi olarak kurulan Kurtuba Camii "Yeniden Fetih" (Reconquista) çerçevesinde kiliseye dönüştürüldüğü için, varlığını sürdürebilen en eski ikinci yüksek din eğitimi kurumu ise, 859'da Fes'te kurulan ve bağımsızlık sonrası 1957'de üniversiteye dönüştürülen Karaviyyîn Camii'ydî. Bunları 972'de Fatımiler tarafından cami-medrese olarak kurulup 988'den beri bir eğitim merkezi olarak faaliyet gösteren Ezher izlemekteydi.

Mütedeyyin bir ailenin çocuğu olarak 1 Ocak 1929'da Hendek'te dünyaya gelen İsmail Cerrahoğlu'nun çocukluğu ve gençliği işte bu küresel gelişmelerin ve ülkedeki yasağcı din siyasetinin belirlediği bir atmosferde ve İkinci Dünya Savaşı şartlarının ülkemizi de etkisi altına alan ekonomik zorlukları altında geçti. Kur'an okumayı ve ilk ilmiyal bilgilerini mahallenin diğerk çocuklarıyla birlikte babaannesi Ayşe Hanım'dan öğrendi. İlk öğrenimini 1941'de İsmet Paşa İlkokulu'nda bitirdikten sonra, Hendek'te ortaokul olmadığı için daha 12 yaşında ailesinden ayrılıp Adapazarı'na gitmek zorunda kaldı. Zorlu maddi şartlar altında, cüzi bir kira karşılığında yaşlı bir hanımın evinde kalarak devam ettiği ortaokulu 1944'te bitirdi. Lise okumak üzere İstanbul'a gitti ve yatılı öğrenci olarak okuduğu Kabataş Lisesi'nden 1947 yılında mezun oldu. Hem amcasının eczacı olması hem de ailelerinin "Cerrahlar" olarak anılması nedeniyle tıp veya eczacılık okumayı arzu ettiyse de kontenjan yetersizliği nedeniyle bu rüyasını gerçekleştiremedi. Üniversiteye gidemediği için, boş vakitlerini değerlendirmek üzere, okul hayatı boyunca yaz tatillerinde yanında çalıştığı amcasının eczanesinde işe başladı. Eczaneye düzenli olarak gelen *Ulus Gazetesi'*nde bir gün, Ankara'da İlahiyat Fakültesi açıldığına ve kayıtlara başlanıldığına dair bir haber okudu. Dârulfünûn İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasından 16 yıl sonra, 4 Mayıs 1949 tarih ve 5424 sayılı yasa ile Ankara Üniversitesi bünyesinde Türkiye'nin halen varlığını sürdüren en eski

yüksek din öğretim kurumu olan İlahiyat Fakültesi kurulmuştu.¹³ Kendi ifadesiyle, bu haberi okuduğunda henüz İlahiyat'ın ne olduğunu dahi tam olarak bilmiyordu, ama henüz bilmediği bir diğer husus da köklü ve büyük bir geleneğin yeniden ihya ve bu geleneğin üzerine onun mehabetine layık yeni bir akademik İlahiyatçılık bina edilmesinde kendisinin de tarihî bir rol oynayacağıydı.

Cerrahoğlu, tüm ailenin arzusu ve özellikle de -yıllar sonra yazacağı *Tefsir Usûlü* kitabını kendisine ithaf edeceği- babaannesinin teşviki üzerine, babasının cebine koyabildiği 75 lira ile bir posta arabasına binerek Ankara'nın yolunu tuttu. Yeni evli olduğu halde Ankara'ya yalnız gitmek zorundaydı. 21 Kasım 1949'da Fakülte'ye kaydını yaptırdı. Birinci sınıfta dokuzu kız olmak üzere toplam 41 öğrenci vardı. Yeni kurulmuş olan fakültenin öğrenci yurdu şöyle dursun, kendine ait bir binası, hatta dersliği bile yoktu. Fakülte, Hukuk Fakültesi Kız Öğrenci Yurdu'nun geçici olarak tahsis edilen mekanlarını kullanıyordu. İlk günlerde otelde kalan Cerrahoğlu daha sonra bir arkadaşıyla beraber fakültenin yakınında Erzurum Mahallesi'nde küçük bir ev kiraladı. Ancak, maddi imkansızlıklar ve başa çıkamadığı çetin kış şartları nedeniyle kaydını sildirip memleketine dönmek zorunda kaldı. Bu kararında yeni evli bir delikanlı olarak eşine duyduğu hasretin rolünün olmadığı düşünülemez. Aile büyükleri ve yakın çevresi onun bu kararından memnun olmadı. Tekrar Ankara'ya dönüp İlahiyat tahsiline devam etmesi konusunda ısrar ettiler. O yılı Hendek'te geçirdi, ama -babasının zoruyla olsa da- İlahiyat'a dönmeye niyetli olsa gerek ki, aynı mahallede oturan vaiz İsmail Baykal Hoca'dan *Emşile, Binā', İzhār, Merāh* ve *Mollā Cāmī* dersleri aldı ve *Halebī* okumaya başladı. Ankara'ya döndüğünde, aralarında -İlahiyat camiasının tanıdığı isimlerden- Yaşar Kutluay (ö. 1969), Mehmet Sofuoğlu (ö. 1987), Talat Koçyiğit (ö. 2011), Neda Armaner (ö. 2022), M. Esat Kılıçer ve İbrahim Agah Çubukçu'nun da bulunduğu sınıf arkadaşları ikinci sınıfa geçmişti. İkinci dönem öğrencileri 21 kişiydi. İbrahim Eken (ö. 2010), Celalettin Karakılıç (ö. 2022), Kadriye Erten ve İmdat Şengül, sınıf arkadaşları arasından muhtelif vesilelerle isimlerini andığı sadece birkaçıydı. Fakülte henüz her sınıf için müstakil dersler organize edemediğinden bazı derslerde ikinci sınıftan arkadaşlarıyla da beraber olabildiği için mutluydu.

Cerrahoğlu bu kez Hukuk Fakültesi Yurdu'nda kalacak bir yer bulmuştu, ama diğer arkadaşları gibi o da İslam tarihi, mezhepler tarihi, dinler tarihi ve

¹³ *Resmî Gazete*, 10.06.1949, S. 16309.

sanat tarihi derslerinin verildiği Cebeci kampüsü ile yabancı diller ve felsefe grubu derslerini aldıkları Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bulunduğu Sıhhiye arasında adeta mekik dokumak zorunda kalıyordu. Medrese mezunlarının yüksek öğretime denkliği tanınmadığı ve genç Cumhuriyet'in henüz akademik ünvan sahibi ilahiyatçıları da bulunmadığı için öğretim faaliyeti Ankara Üniversitesi'nin diğer fakültelerinin, özellikle de Hukuk Fakültesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin profesörleri tarafından yürütülüyordu.¹⁴ Derslere giren hocaların isimlerini duyunca insan, her şeye rağmen "Bu zahmete değermiş!" demeden kendini alamıyor: Hilmi Ömer Budda (ö. 1952) Mukayeseli Dinler Tarihi, Yusuf Ziya Yörükkan (ö. 1954) İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi, Remzi Oğuz Arık (ö. 1954) ve Suut Kemal Yetkin (ö. 1980) İslam Sanat Tarihi, Mehmet Karasan (ö. 1974) Sosyoloji, Hamdi Ragıp Atademir (ö. 1976) Mantık ve İlimler Felsefesi, Necati Lugal (ö. 1964) Arapça ve Farsça ve Bedi Ziya Egemen (ö. 1967) Din Psikolojisi derslerine giriyordu. Ulûm-i İslâmiyye alanında istihdam edilebilecek akademik ünvan sahibi öğretim elemanı bulunmadığı için, Cerrahoğlu bir grup arkadaşıyla birlikte, o yıllarda Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak görev yapmakta olan, Süleymaniye ve Medresetü'l-Kuzât mezunlarından Dersiam Hasan Hüsnü Lostar'dan özel dersler aldı. Lostar'ın ders halkasında yer alan gençler arasında İlahiyat öğrencisi olmayan Mustafa Asım Köksal (ö. 1998), Ali Arslan Aydın (ö. 2009) ve Nevzat Yalçıntaş (ö. 2016) gibi isimler de vardı.¹⁵ Cerrahoğlu İlahiyat'a ara verdiği dönemde Hendek'te iyi bir Arapça eğitimi aldığı için, bu yoğun tempoya rağmen, sınıf arkadaşı İbrahim Eken'le beraber diğer öğrencilere takviye dersleri vermeye vakit ayırıyordu. Eken de fakülteye başlamadan önce Kayseri'nin meşhur hocalarından olan babası Camgöz Yusuf Hoca'dan geleneksel usûle göre dinî ilimler eğitimi almıştı.

Paris'te doktora yapmış Boşnak asıllı bir göçmen olan Muhammed Tayyib Okiç'in (ö. 1977) Ankara Üniversitesi Senatosu'nun 31 Ocak 1950 tarihli kararıyla Hadis profesörü olarak atanması, fakültenin tarihinde gerçekleşecek esaslı ve kalıcı değişimin habercisiydi. Okiç'in atanmasıyla birlikte ilk olarak Tefsir, Hadis ve Fıkıh dersleri de müfredata dahil edildi. Aynı yıl Cavit Sunar (ö. 1982) ve Fuat Sezgin (ö. 2018) Dogmatik İlimler Kürsüsü asistanı olarak göreve başladı. Hadis derslerini Okiç kendisi

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, "İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar," *İlahiyat Fakültesi Albümü 1949-1960* içinde 1-9. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961.

¹⁵ Asım Cüneyd Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Mustafa Âsım Köksal," *Düşünen Şehir* (Mart 2017), 126-127.

veriyordu. İslam Hukuku dersine Hukuk Fakültesi'nden Sabri Şakir Ansay (ö. 1962) giriyordu. Sonraki yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı da yapacak olan Hasan Hüsnü Erdem (ö. 1974) tarafından verilen tefsir derslerinde ise *Celāleyn* okunuyordu. Öğrencilerin Arapçaları yeterli olmadığı için Cerrahoğlu öğleden sonraları arkadaşlarına dersi tekrar ediyordu. O zaman başlayan *Celāleyn* okutma geleneğini Hocamız uzun yıllar sürdürdü. Müfredat dışı özel ders olarak verdiği *Celāleyn* ders halkasına 1984 yılında ben de katılma fırsatı bulmuştum. Dogmatik İlimler Kürsüsü başkanlığını yürüten Okiç, kısa sürede müstakil olarak Hadis, Tefsir ve İslam Hukuku kürsülerini kurmakla kalmamış, hemen her dinî tezahüre karşı mesafeli bir atmosferin hâkim olduğu fakülteye, daha sonra bazı kesimlerin kendisine karşı cephe almasına da sebep olacak manevi bir hava katmıştı. Cerrahoğlu, Hocasını şu sözlerle anlatmaktadır:

Samimi bir Müslüman ve âlim, talebesine karşı her zaman ilgili ve müşfik, sözünde duran, kısaca her yönüyle kendimize örnek aldığımız bir hocamızdı. Allah gani gani rahmet eylesin, mekânı cennet olsun. O geldikten sonra son iki sene İslamî ilimler gördük. Kendisinden azami derecede faydalanmaya çalıştık. Ben özellikle ilgi duyduğum Tefsir-Hadis dersleriyle yakından ilgilendim.¹⁶

Türk üniversite ilahiyatının doğuşunda önemli rol oynayan bir diğer kilometre taşı da hiç şüphesiz, Tayyib Hoca'dan bir yıl sonra, 1953'te İslam Felsefesi profesörü olarak atanan Faslı alim Muḥammed Tavîṭ eṭ-Ṭancî'dir (ö. 1974). Ṭancî Hoca, Ankara'da İslam Felsefesi'nin yanı sıra, İslam Mezhepleri Tarihi de dahil olmak üzere Kelam Kürsüsü'nü kurmuş ve İstanbul'da da dersler vermiştir. Yoğun ikna faaliyetleri sonucunda onu Türkiye'ye kazandırma şerefi, o zamanlar genç bir asistan olarak çalışmakta olan Fuat Sezgin'e aittir.

Cerrahoğlu, son iki yılını Tayyib Okiç'in gözde öğrencilerinden biri olarak geçirdiği İlahiyat tahsilini Ebū Bekr es-Sicistānî'nin *Ġarību'l-Ḳur'ān* adlı eseriyle ilgili mezuniyet teziyle tamamladı ve 1954 yılında İlahiyat Fakültesi'nden 41 nolu diplomayla mezun oldu. Mezuniyet tezinin girişini "Kur'an tefsiri faaliyetine kısa bir bakış" şeklinde başlıklandırma ihtiyacı duymuş olması, onun tefsir disiplinine ve özellikle tefsir tarihi alanına olan ilgisinin daha lisans öğrenciliği esnasında ortaya çıktığını göstermektedir. Mezuniyetinin hemen ardından Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu'nda ve

¹⁶ Hatice Teber, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'deki Tefsir çalışmaları Üzerine," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9:18 (2011), 235.

Merzifon'da 18 ay yedek subay olarak askerlik görevini ifa etti ve Hocasının daveti üzerine 1956 yılında Tefsir asistanlığı sınavına başvurdu. Tayyib Okiç, Tavîr eṭ-Ṭancî ve Annemarie Schimmel'den (ö. 2003) oluşan komisyon İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir asistanlığına atanmasını uygun buldu. Böylece İsmail Cerrahoğlu, askerlik dönüşü 1952'de tefsir dersi asistanlığına atanmış olan Fuat Sezgin'den sonra Türkiye'nin ikinci Tefsir asistanı olarak göreve başladı. Göreve başladığında Fuat Sezgin 1953'te İstanbul Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde asistanlığa geçmişti, ama yakın dostları M. Esat Kılıçer İslam Hukuku asistanı ve Talat Koçyiğit Hadis asistanı olarak görev yapmaktaydı. Tayyib Hoca'nın "oğullarım" diye nitelediği ekibine 1959'da Mehmed Said Hatiboğlu ve 1965'te Süleyman Ateş dahil olacaktı. Cerrahoğlu ile aynı gün Hüseyin Atay da –tespit edebildiğim kadarıyla İslam Felsefesi Kürsüsü'nde– asistanlığa atanmıştı. Aynı yıllarda fakültede görev yapan veya izleyen yıllarda atanan diğer asistanlar ise aşağıdaki isimlerden oluşmaktaydı: İbrahim Agah Çubukçu, Haluk Karamağaralı (ö. 2009), Yaşar Kutluay, Necati Öner (ö. 2019), Cavit Sunar, Hikmet Tanyu (ö. 1992), Bahriye Üçok (ö. 1990), Neda Armaner (ö. 2022), Hasan Ali Koçer (ö. 1993), Beyhan Yörükan-Karamağaralı (ö. 2008) ve Kemal Işık (ö. 1995).

Kadroya atanmasıyla birlikte Cerrahoğlu eşini ve çocuklarını da Ankara'ya getirme imkanı bulmuş oldu. Böylece, emekli olacağı 1996 yılına kadar sürecek uzun serüven başlıyordu. Atanmasıyla eş zamanlı olarak Okiç danışmanlığında başladığı doktora çalışmasını Tayyib Okiç, Ahmet Ateş (ö. 1966) ve Tavîr eṭ-Ṭancî'den oluşan jüri nezdinde savunduğu *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller* başlıklı teziyle 6 Temmuz 1960 tarihinde tamamladı. Bu çalışmanın en önemli özelliği, tefsir faaliyetlerinin ve tefsir literatürünün eṭ-Ṭaberî'ye (ö. 310/923) kadarki gelişme sürecini tarihsel perspektifle incelemesidir. Malum olduğu üzere, ulûm-i İslâmiyenin doğuş ve gelişimi tarihçilik açısından en karmaşık süreci teşkil eder. Zira bu döneme ait kaynakların önemli bir kısmı günümüze ulaşmamıştır; elimizdekilerin de çoğu musannif nüshasından birkaç asır sonra yazılmış, dolayısıyla musannifine aidiyeti özel inceleme gerektiren kopya yazmalardan oluşmaktadır. Bu itibarla, Cerrahoğlu'nun, yazma olarak günümüze ulaşmış ve kısmen basımı gerçekleşmiş eserlerin yanı sıra, günümüze ulaşmamış, ama biyografik-bibliyografik kaynaklarda zikredilen veya muahhar eserlerde atıfta bulunulan pek çok eseri de tanıtip tahlil ettiği bu çalışması, yeni şekillenen bir üniversite disiplini için çok değerli ve tarihî önemi haiz

bir katkı olarak görülmelidir. Cevdet Bey'in¹⁷ (ö. 1955) ve Ömer Nasuhi Bilmen'in¹⁸ (ö. 1971) daha önce basılmış bulunan eserleri ile mukayese edildiğinde Cerrahoğlu'nun bu katkısı daha iyi takdir edilebilecektir.

Bu çalışmanın kaydedilmesi gereken bir diğer önemli özelliği, tarihsel malzemeden hareketle teorik sorulara da cevap arayan ilk tefsir tarihi metni olmasıdır. Cerrahoğlu, tezinde tefsir rivayetlerinin Hz. Peygamber'den sonra nesilden nesile artış gösterdiği yönündeki gözlemini paylaşmakta ve bu gelişmenin muhtemel sebepleri üzerinde fikir yürütmektedir. Ona göre bu gelişme Kur'an'ın nüzul ortamından zamansal ve zihinsel bakımdan uzaklaşmayla doğru orantılıdır; yani hermenötik mesafe büyüdükçe yorum ihtiyacı da yorum imkanı da artmaktadır. Gerek daha önce Heribert Horst'un 1951'de eṭ-Ṭaberî'nin tefsirine dair yaptığı doktora çalışması¹⁹ ve Cerrahoğlu'nun son asistanı Mehmet Akif Koç'un 2001'de İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) tefsiri hakkında hazırladığı doktora tezi,²⁰ gerekse 2017'de Musâ'id b. Suleymân eṭ-Ṭayyâr başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan tefsir rivayetleri ansiklopedisi Cerrahoğlu'nun bu gözlemini teyit eder mahiyettedir. *Mevsû'atu t-Tefsiri'l-Me'sûr* adıyla 24 cilt halinde yayımlanan bu ansiklopedide yer alan 64.384 tefsir rivayetinin %4'ü Hz. Peygamber'e, %18'i sahabeye, %78'i ise tabiun ve tebe-i tabiine racidir.²¹ Burada %18'i teşkil eden 11.739 sahabe rivayetinin 8.922'sinin yalnızca İbn 'Abbâs'tan geldiği dikkate alınır, geriye kalan sahabeden ne kadar az tefsir rivayeti geldiği hemen farkedilecektir.

Cerrahoğlu'nun 1960'ta tamamladığı doktora çalışması ancak 1968 yılında basılabildi.²² Matbu nüshada, 1967'de yayımlanmış olan doçentlik tezine atıfta bulunmasından da anlaşılacağı üzere, kitabı neşretmeden önce üzerine çalışıp bazı eklemeler yapmış, tezin tamamlanmasından basımına kadar geçen süre zarfında yayımlanan yeni çalışmalara atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Bunlardan birisi, onun daha sonraki çalışmalarında sıkça

¹⁷ Cevdet Bey, *Tefsîr Târîhi*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsîr Târîhi: Birinci Kısım: Usûl-i Tefsîr veya Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1955; *Büyük Tefsîr Târîhi II: Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960 (daha sonra iki cilt halinde birlikte basılmıştır: *Büyük Tefsîr Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973-1974).

¹⁹ Heribert Horst, *Die Gewährsmänner im Korankommentar des Ṭabarî. Ein Beitrag zur Kenntnis der exegetischen Überlieferungen im Islam*. Doktora Tezi, Rheinische Friedrich Wilhelms Universität zu Bonn, 1951.

²⁰ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Ankara, 2003.

²¹ *Mevsû'atu t-Tefsiri l-Me'sûr*, Beyrüt: Dâru İbn Hâzim, 2017, 421.

²² İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

istifade edeceği, doktorasını tamamlamasından bir yıl sonra neşredilmiş olan Muhammed Huseyn ez-Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* adlı kitabıdır.²³ Bir başka örnek, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ'nın (ö. 824?) Fuat Sezgin tarafından tahkik edilen *Mecâzu'l-Kur'ân*'ının 1962'de neşredilen ikinci cildir. Tez çalışması esnasında birinci cildinden yararlandığı bu eserin ikinci cildi yayımlanınca onu da incelemiş ve İbn 'Abbâs'la ilgili bölüme, bu ciltte yer alan İbn 'Abbâs'ın Nâfi' b. el-Ezrak'a verdiği cevaplardan bazı örnekler eklemiştir.²⁴ Aynı şekilde, günümüze ulaşmamış bulunan eserleri ele aldığı "Kaynaklarda Zikredilen Tefsirler" başlığı altında yer verdiği Sufyân eş-Şevrî (ö. 778) maddesine Sufyân'ın tefsirinin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla 1965'te Rampur'da neşredildiği bilgisini eklemiştir.²⁵ Yine aynı başlık altında yer verdiği 'Atiyye el-'Avfî maddesine, Talat Koçyiğit ile birlikte 1963'te tahkikli neşrini yayımladıkları *Kitābu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricāl*'de yer alan bir bilgiyi eklemiştir.²⁶

Bu örnekler, Cerrahoğlu'nun öğrencilerine sürekli telkin ettiği ve "fikrî takip" diye nitelediği çalışma tarzını daha genç yaşlarda benimsediğinin göstergesidir. Kendisi herhangi bir çalışmayı yayımladıktan sonra o konuyla ilgisini koparmaz, okumalarında ve araştırmalarında yeni bir bilgiyle karşılaştığında mümkünse bu bilgiyi ekler, hatta daha önce yazdıklarına aykırı bir bilgiyle karşılaştığında onu düzeltmekten geri durmazdı. Nitekim hiçbir çalışmanın eksiklik ve hatadan hali olamayacağını bir tevazu ve ihtiyat ifadesi olarak muhtelif vesilelerle dile getirmiş, okurlarına ve genç araştırmacılara bilimsel faaliyetin bir bayrak yarışı olduğunu hatırlatarak onları kendisi de dahil olmak üzere, önceki alimlerin çalışmalarını gerektiğinde eleştirerek geliştirmeye teşvik etmiştir:

Her yönü ile mükemmel ve tam eserler meydana getirmek, insan için ilk gaye ise de bunu başarmak maalesef çok defa mümkün olamamaktadır. Zaman, mekân ve hayat şartları ve şu andaki vasıtalar bu hususu engelleyen en mühim amiller olmaktadır. Burada akla şöyle bir sual gelmektedir. O halde mükemmel bir eser meydana getiremiyoruz diye, eser yazmaktan vaz mı geçilmelidir? Kanaatimce, noksan ve eksik olacak diye bir eseri yazmamaktansa, bunu noksan ile beraber ortaya koymak ilim namına bir kazançtır.

²³ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, 123, dn. 116.

²⁴ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, 102, dn. 353; ayrıca bkz. 142, dn. 84.

²⁵ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, 160.

²⁶ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, 157, dn. 218.

Zira eksik ve kusurların gelecek nesilleri teşvik edip, onlar tarafından tamamlanacağını düşünerek, bu naçiz eserimi sunmaya çalıştım.²⁷

Cerrahoğlu, doktora tezi çerçevesinde meşgul olduğu ilk tefsir faaliyetlerine dair çalışmalarına devam etmek üzere Tunus Hükümeti bursuyla 1963-1965 yılları arasında Talat Koçyiğit, Mehmet Maksudoğlu ve Selim Biçer'le birlikte Tunus'ta araştırmalarda bulundu. Bu süre zarfında Burgiba Enstitüsü'nde Fransızca ve Arapça derslerine devam etti. Ayrıca arkadaşlarıyla birlikte Arap Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nü bitirdi ve oradan da diploma aldı. Eṭ-Ṭāhir b. 'Āşūr'la (ö. 1979) tanıştı; oğlu Muḥammed el-Fāḍıl b. 'Āşūr'un (ö. 1970) derslerine katıldı. Ayrıca Zeytūne hocalarından Aḥmed b. Milād (ö. 1970) ve Muḥammed eṣ-Şāzeli en-Neyfer'den (ö. 1997) Hadis ve Tefsir, el-Muḥtār b. Maḥmūd'dan (ö. 1973) Kelam okudu.

Esasen doçentlik tezinde eṭ-Ṭāberī'nin tefsirini incelemeyi planladığı halde, Kuzey Afrikalı müfessirlerin İslam dünyasında layıkıyla tanınmadığı gözleminden hareketle ve el-Fāḍıl b. 'Āşūr'un da teşvikleriyle, hakkında fazla bilgi bulunmayan Yaḥyā b. Sellām'ın (ö. 200/815) tefsiri üzerine çalışmaya karar verdi. Bu kararında, Kuzey Afrika kökenli Ṭāncī Hoca ile muarefesinin ve sohbetlerinin de etkili olduğu düşünülebilir. Bu noktada işaret etmek gerekir ki, Yaḥyā b. Sellām'ın tefsirinden ne Ömer Nasuhi Bilmen ne de Cevdet Bey bahsetmektedir. Cerrahoğlu, kendi araştırmaları ve Tunuslu uzmanlarla yaptığı istişareler neticesinde sözkonusu tefsirin 'Abdaliyye Kütüphanesi nüshasını, Ḥasan Ḥusnī 'Abdulvāhhāb'ın şahsi kütüphanesinde bulunan nüshayı ve Kayravan nüshalarını tespit edebildi. Zamanın teknik imkanlarının ve İslam yazmalarıyla ilgili katalogların yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda, mevcut yazma nüshaların tespitinin ve teşhisinin dahi ne denli büyük bir başarı olduğunu teslim etmek gerekir.

Cerrahoğlu 1965 yılının Mayıs ayında Tunus'tan döndü ve orada yaptığı araştırmaların sonuçlarını kaleme aldığı *Yaḥyā İbn Sallām ve Tefsirdeki Metodu* başlıklı çalışmasını doçentlik tezi olarak teslim etti. 17 Kasım 1967 Cuma günü gerçekleşen doçentlik sınavını başarıyla verip, yakın dostları Talat Koçyiğit ve Mehmed Said Hatiboğlu ile aynı gün doçent ünvanı aldı. Kitap olarak yayımlanması 1970 yılında gerçekleşebilecek olan doçentlik tezinde²⁸ Cerrahoğlu, doktora tezi çerçevesinde edindiği birikime istinaden ilk üç asırdaki tefsir faaliyetlerine dair genel bir bakış sunduktan sonra, Yaḥyā b. Sellām'ın tefsirinin bahsi geçen nüshalarını ayrıntılı bir şekilde

²⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 9.

²⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Yaḥyā İbn Sallām ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

tanıtmakta ve bunlardan hareketle onun tefsir yöntemini ve Kur'an ilimlerine dair yaklaşımını yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Cerrahoğlu, doçentlik tezinde geliştirdiği bu çalışma yöntemini daha sonraki yıllarda da takip edecek ve çok sayıda müfessirin eserlerini ve yöntemlerini aynı minval üzere inceleyecektir.

Bu çalışmanın yayımlanmasından yaklaşık kırk yıl sonra Yahyā b. Sellām'ın tefsirinin tahkikli neşrini gerçekleştiren²⁹ Tunuslu kadın araştırmacı Hind Şelebī (ö. 2021), Cerrahoğlu'nun çalışmasına atıfta bulunmuş ve tespit edebildiğim kadarıyla, onun tanıttığı nüshaları kullanmıştır.³⁰ 2019 yazında Tunus'ta geçirdiğim araştırma dönemi esnasında Yahyā b. Sellām'ın tefsirinin eksik parçalarını da bulma umuduyla Tunus Milli Kütüphanesi'nde (‘Abdaliyye Kütüphanesi nüshası buraya taşınmış bulunuyor) ve Rakkade'deki İslam Medeniyeti ve Sanatları Araştırma Merkezi'nin kütüphanesinde (Kayravan nüshaları buraya taşınmış bulunuyor) yürüttüğüm araştırmalar neticesinde Hind Şelebī'nin dikkatinden kaçan fragmanlar olduğunu tespit ettim. Bu nüshalar üzerindeki çalışmalarımı tamamlayarak yayımlayabilirsem, belki Hocama karşı vefa borcumu bir nebze olsun ödemiş olurum.

Cerrahoğlu doçentlik tezini teslim ettiği yıl, Tunus ikameti esnasında Kayravan Ulu Camii (Uğbe b. Nāfi' Camii) kütüphanesinde bulunduğu – Muhammed el-Behlī en-Neyyāl'in tasnifine göre 211-1-404 ve 211-1-432 numaraları altında kayıtlı– iki parçadan oluşan bir yazma eser üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarını da yayımladı.³¹ Onun tespitine göre, söz konusu yazmalar, Yahyā b. Sellām'ın torunu Yahyā b. Muhammed'e ait *Kitābu't-Teşārīf* adlı bir kitabın birinci ve dördüncü cüzleridir. Nitekim her iki cüzün de ilk varakları mevcuttur ve her ikisinde de cüz numaralarını takiben *et-Teşārīf li-Yahyā b. Muhammed b. Yahyā b. Sellām* ibaresi yer almaktadır. Hind Şelebī bu kitabı, aynı kütüphanede bulunduğu ve kitabın ikinci cildini içerdiğini tespit ettiği 159/11 numaralı yazmayı da dahil etmek suretiyle 1979 yılında Yahyā b. Sellām'ın eseri olarak neşretmiştir.³² Fuat Sezgin de bu eseri, herhangi bir açıklama yapmaksızın doğrudan Yahyā b.

²⁹ Yahyā b. Sellām. *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, tah. Hind Şelebī. Beyrūt: Dārul-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2004.

³⁰ *Tefsīru Yahyā b. Sellām*, I: 22-23.

³¹ İsmail Cerrahoğlu, "Vücūhu'l-Kur'āna Dâir Bilinmeyen Yeni Bir Eser," *AÜİFD* 15 (1967), 113-120.

³² Yahyā b. Sellām, *et-Teşārīf Tefsīru'l-Kur'ān mimmā İštebehet Esmā'uhū ve Teşarrafet Me'ānihi*, Tūnus: eş-Şirketu't-Tūnisiiyye li-t-Tevzī', 1979. Hind Şelebī tahkiki 2008'de Amman'da ve 2019'da Rufūf'da yeniden basılmış ve bu baskılarda da musannif olarak Yahyā b. Sellām verilmiştir.

Sellām'a izafe etmektedir.³³ Daha sonraki yayınlarında gerekli yerlerde mutlaka *GAS*'a müracaat eden Cerrahoğlu'nun bu kitabın musannifi ile ilgili olarak Sezgin'e atıfta bulunmamasından, *GAS*'ın aynı yıl yayımlanacak olan birinci cildinin henüz piyasaya arz edilmediğini anlıyoruz. Aksi takdirde, Cerrahoğlu ya musannif olarak Yaḥyā b. Sellām'ı verir ya da Sezgin'in tespitini tartışır. Nitekim, *İslam Ansiklopedisi* için yazdığı "Yaḥyā b. Sellām" maddesinde Hind Şelebî'ye atfen bu eseri de onun kitapları arasında saymakta, ama kitabın yazma nüshalarında eserin Yaḥyā'nın torununa ait olduğuna dair kayıtlar bulunduğuna da değinmektedir.³⁴

Şelebî, kitabın girişinde, neşrettiği yazma nüshalarda musannif ismi olarak torununun ismi verildiği halde kitabı neden Yaḥyā b. Sellām'a izafe ettiğini temellendirmeye çalışmaktadır.³⁵ Kısaca özetlemek gerekirse, ona göre Yaḥyā b. Muḥammed b. Yaḥyā b. Sellām kitabın ravisidir ve ismi bu nedenle nüshalarda yer almaktadır. Şelebî'nin burada ayrıntısına giremeyeceğim argümanları kısmen ikna edici gibi görünse de kitabın sema ve temlik kayıtlarının ve diğer önemli ipuçlarının yer aldığı orijinal nüshalarını görmeden bu konuda kesin bir yargıya varmak ve musannifin gerçekten Yaḥyā b. Sellām mı olduğu, yoksa bu tespitin, musannifi konusunda muğlaklık bulunan eserleri mümkün olan en eski alime izafe etme yönündeki bildik tutumun bir ürünü mü olduğu hususunda nihai sözü söylemek mümkün değildir. Tespit edebildiğim kadarıyla ne biyografik ve bibliyografik kaynaklarda ne de Yaḥyā b. Sellām'dan sonra telif edilen *vucūh* ve *neẓā'ir* kitaplarında onun böyle bir kitabı olduğundan bahsedilmektedir. Mesela Ebū Hilāl el-'Askerî³⁶ (ö. 395/1005) kendinden önceki çalışmalara hiç atıfta bulunmazken, ed-Dāmeḡānī (ö. 478/1085) sadece Muḳātil'i anmaktadır.³⁷ Ebū 'Abdirraḡmān el-Ḥirī³⁸ (ö. 431/1040) ve İbnu'l-Cevzī³⁹ (ö. 597/1201) ise, kendilerinden önce *vucūh* ve *neẓā'ir*'e dair kitap telif etmiş kişileri saymakta, ama Yaḥyā b. Sellām'dan bahsetmemektedir. Suyūṭī (ö.

³³ Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums, Band I: Qur'ānwissenschaften, ḡadīṭ, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. Bis ca. 430 H*, Leiden: E.J. Brill 1967, I: 39.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Yaḥyā b. Sellām," *TDV İslam Ansiklopedisi* 43 (2013), 263-264.

³⁵ *Et-Teşārīf*, 78-87.

³⁶ Ebū Hilāl el-'Askerî, *el-Vucūh ve-n-Nazā'ir*, tah. Muḥammed 'Uṣmān, Ḳahirā, 1428 (2007).

³⁷ Ebū 'Abdirraḡmān el-Ḥuseyn b. Muḥammed ed-Dāmeḡānī, *el-Vucūh ve-n-Nazā'ir li-Elḡāzī Kitābi'llāhi'l-'Azīz*, Tah. 'Arabi 'Abdulḡamīd 'Alī, Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003, 37.

³⁸ Ebū 'Abdirraḡmān İsmā'īl b. Aḡmed el-Ḥirī en-Neysābūrī, *Vucūhu'l-Ḳurān*, tah. Necef 'Arşī, Meşhed: Mecma'u'l-Buḡūşī'l-İslāmiyye, 1422 (2001), 53-54.

³⁹ Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzī, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevāzīr fī 'İlmi'l-Vucūh ve'n-Nazā'ir*, tah. Muḥammed 'Abdulkerīm Kāzım er-Rāḡī, Beyrūt: Mu'essesetu'r-Risāle, 1984, 82-83.

1505) *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*'inde ona hiç yer vermezken,⁴⁰ Şemsuddîn ed-Dāvūdî (ö. 945/1539?) de onun sadece tefsirinden ve *el-Cāmi'* adlı eserinden bahsetmektedir.⁴¹ Dolayısıyla, Hocamızın 1968 yılındaki tespitinin isabetli olma ihtimali halen bulunmaktadır ve bu konuyu açıklığa kavuşturmak, ben de dahil olmak üzere öğrencilerinin boynunun borcudur.

1951 yılında 7 ilde açılan İmam-Hatip Lisesi mezunlarının, yalnızca lise mezunlarının kayıt yaptırabildiği İlahiyat Fakültesi'nde okumaları mümkün olmadığı için, yüksek öğrenime devam edebilmelerini teminen 1959 yılında ilk kez İstanbul'da bir Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuş, bunu Konya (1962), Kayseri (1965), İzmir (1966), Erzurum (1969), Bursa (1975), Samsun (1976) ve Yozgat'ta (1980) kurulan enstitüler izlemiştir. Cerrahoğlu, 1968 yılından itibaren, üç yıl önce kurulmuş olan Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders vermek üzere Kayseri'ye gidip gelmeye başlamıştı. Ancak, baş gösteren öğrenci eylemleri nedeniyle bir yıl sonra bu görevi bırakmak durumunda kaldı. Öte yandan, erken dönem tefsir kaynakları hakkındaki çalışmalarına da devam etti ve sırasıyla 'Abdurrezzâḳ b. Hemmām (1967), İbn Cerîr eṭ-Ṭaberî (1968), 'Alî b. Ebî Ṭalha (1969), Sufyân eṣ-Şevrî (1970), İbn Ebî Hâtim (1970) ve İbn Mes'ûd (1970) gibi önemli müfessirler ve eserleriyle ilgili çalışmalar yayımladı.

Cerrahoğlu'nun bütün bu yoğun ilmî faaliyetinin esasen çok da elverişli olmayan bir çalışma atmosferinde gerçekleştirdiği pek hesaba katılan bir husus değildir. Hiçbir zaman bütün açıklığıyla anlatmamışsa da, 1969 yılında Tayyib Okiç'in görevine –sözleşmesine aykırı olarak– son verilmesini dahi mümkün kılmış olan siyasi ortamın, onu manevi babaları olarak gören öğrencilerini, dolayısıyla Cerrahoğlu'nu da etkilememiş olması beklenemez. Tayyib Hoca, Ankara'daki görevinden uzaklaştırıldıktan sonra, 1964'ten beri düzenli olarak ders verdiği Konya'daki derslerine devam ettiyse de 1971 yılında oradaki görevine de son verilmesiyle maddi bakımdan sıkıntılı bir döneme girmiş ve sevenlerinin desteğine muhtaç hale getirilmişti. Okiç'in görevden alınmasından sonra Tefsir Kürsüsü başkanlığını Cerrahoğlu üstlenmek durumunda kaldı. O yıllarda Kur'an kıraati dersi Kelam Kürsüsü'ne bağlı olarak "Kur'an ve İslam Dini Esasları" adı altında veriliyordu. Daha önce Kelam Kürsüsü elemanlarından Osman Keskiöğlü (ö. 1989) ve Lütfi Doğan'ın (ö. 2018) verdiği dersin Tefsir Kürsüsü'ne

⁴⁰ Celâlüddin es-Suyûtî, *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*, tah. Alî Muḥammed 'Umar, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.

⁴¹ Şemsuddîn ed-Dāvūdî, *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*, tah. Komisyon, Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983, II: 371-372.

bağlanmasıyla birlikte ihdas edilen okutman kadrosuna 1969 yılında Demirhan Ünlü atandı.

Cerrahoğlu 1971’de, tefsir tarihine yoğunlaşan yayın faaliyetiyle eş zamanlı olarak hazırladığı *Tefsir Usûlü* kitabını neşretti.⁴² Kitabın tefsir tarihine dair son bölümü kısmen onun daha önceki yayınlarına dayansa da Kur’an tarihi ve Kur’an ilimleriyle ilgili bölümleri tamamen yeni çalışmalarından oluşmaktadır. Klasik Kur’an tarihi tasavvurunu ve ulûm-i Kur’ân birikimini sistematik biçimde Türkçeye aktarmakla kalmayıp, çağdaş çalışmalara ve özellikle oryantalist yaklaşımlara da atıfta bulunan ilk metin olması hasebiyle *Tefsir Usûlü* kısa sürede sahanın vazgeçilmez standard kaynağı haline geldi. Cerrahoğlu’nun bu kitabı hazırlarken, bildiği dillerde Kur’an ve tefsirle ilgili yapılmış yayınları, ulaşabildiği ölçüde göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen doktora ve doçentlik çalışmalarında olduğu gibi bu kitabında da oryantalistlere herhangi bir itiraz içermeyen atıfları ve yer yer onları meslektaş olarak gören tutumu nedeniyle kendisine yöneltilen eleştirilere cevap olmak üzere 1976 yılında “Batı’da Kur’ân Tetkikleri” başlıklı bir makale yayımladı.⁴³ Bu makalesinde Batı’da İslam tetkiklerinin ve özellikle Kur’an’a dair araştırmaların tarihsel gelişimini –kanaatimce son derecede nesnel ve vukuflu bir şekilde– resmetmekte ve şahsi değerlendirmelerini ve eleştirilerini dile getirmektedir. Aynı çalışma, kısmi değişikliklerle 1989 yılında yeniden yayımlanmıştır.⁴⁴

Alanın uzmanlarının tanıklık edeceği üzere, *Tefsir Usûlü* zaman zaman bazı eleştirilere konu edilse de, esas itibarıyla tefsir usûlüne dair daha sonra yazılan kitaplar için bir model teşkil etmiştir. Cerrahoğlu’nun bu kitabına en sık yöneltilen eleştiri, çağdaş dönemden bahsederken İslam dünyasındaki bazı İslam karşıtı söylemlere ve Kur’an’a yönelik eleştirilere “ilhadî tefsir” başlığı altında yer vermiş olmasıdır. Kendisinin genel ilmî tutumunu ve çağdaş akımlarla ilgili yaklaşımını yakından bilenlerden biri olarak tanıklık etmeliyim ki, bu yargı dolu niteleme Cerrahoğlu Hoca’nın zihniyetini ve bilinen ifade tarzını yansıtmaktan uzaktır. Ancak, *ez-Zehebî*’nin kitabından aldığı kendisinin de ifade ettiği bu nitelemeyi Cerrahoğlu kitabın sonraki baskılarında değiştirmedeği gibi, 1988’de yayımladığı *Tefsir Tarihi*’nde de

⁴² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü (İlmu Usûli’t-Tefsir)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971. Bu kitap 2. baskısından itibaren Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi tarafından basılmakta olup, en son 2022’de 39. baskısı yapılmış bulunmaktadır.

⁴³ İsmail Cerrahoğlu, “Batı’da Kur’ân Tetkikleri,” *Vakıflar Dergisi* XI (1976), 323-342.

⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur’an ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar,” *AÜİFD* 31 (1989), 95-136.

yinelemiştir. Kanaatimce burada eleştirilmesi gereken husus “ilhadî” nitelemesi değil, bu başlık altında verilen örneklerin “tefsir” olarak değerlendirilmesidir. Zira Cerrahoğlu'nun, katılmasa bile hiçbir ilmî yaklaşıma karşı hoşgörüsüz davrandığına veya itham edici bir dil kullandığına tanık olmadım. Yanı başındaki asistanları olarak her birimiz bir başka meşrepten olduğumuz halde, hiçbirimize karşı ne en ufak bir tavır almış ne de herhangi birimizin dışlanmasına fırsat vermiştir. Onun danışmanlığında hazırladığım doktora tezime bunun en bariz örneklerinden sadece birisidir. Bir kısmına katılmayacağını bildiğim halde değerlendirme ve yorumlarımı rahatlıkla yazabildiysem, bu onun sağladığı özgür çalışma ortamı sayesinde mümkün olmuştur. Yıllar sonra İlahiyat camiasında ilhad muamelesi görür hale gelen Kur'an ve tarihsellik sorunuyla ilgili ilk gözlem ve yaklaşımlarımı doktora tezimde kaleme aldığım halde, Hocam bunu ne tezi birlikte okuduğumuz esnada ne de tez savunması esnasında bir sorun haline getirmişti. Onu ilgilendiren tek soru vardı: “Evladım sen böyle mi düşünüyorsun ve bu düşünceni ilmî olarak temellendirebiliyor musun?” Hiç unutmuyorum, benim tezde kullandığım dile telmihen hazırladığı, kendi ifadesiyle “uydurukça” kelime ve kavramlardan oluşan bir açış konuşması yapmak suretiyle salonu kahkahalara boğmuş ve savunmanın gerilimsiz bir ortamda geçmesini temin etmişti. Hocamızın bu özgürlükçü tutumuna sadece Ankara'daki tefsir ekibi olarak biz değil, Türkiye'nin tüm tefsircileri çok şey borçludur.⁴⁵

Profesörlüğe atanma süresi dolmakta olan Cerrahoğlu, o zamanki yönetmelik gereği, doçentlik sınavında esas olan Fransızcanın dışında ikinci bir yabancı dil bildiğini belgelemek zorunda olduğundan, kısmen bildiği İngilizcesini geliştirmek üzere 1973 yılında bir yıllığına Londra'ya gitti. Burada bir yandan İngilizce kursuna devam ederken, bir yandan da British Museum kütüphanesinde araştırmalarda bulundu. Öte yandan tefsir tarihine dair çalışmalarına devam eden Cerrahoğlu, sırasıyla İbn 'Abbās (1972), İbn Hıbbān (1973), Ebū's-Su'ūd (1974) ve Muḳātil b. Suleymān (1976) hakkında çalışmalar yayımladı. Müstakil müfessirler ve eserlerine dair bu yayınlarının yanı sıra “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri” (1971), “Tabiilerin Tefsir İlmine Hizmetleri” (1972) ve “Hicrî II. ve III. Asırlarda Tefsir Faaliyeti” (1972) gibi makalelerinde de muhtelif dönemlere dair genel tespit ve değerlendirmelerini ilim camiasıyla paylaştı.

⁴⁵ Bkz. Mustafa Öztürk, “Münzevi Hocamız Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'na Hürmet ve Muhabbetle,” *Tefsire Adanmış Bir Ömür İsmail Cerrahoğlu*, ed. Gökhan Atmaca ve Ali Karataş, Ankara: Fecr Yayınevi, 2019, 247-253.

Cerrahoğlu 1975 yılında profesörlüğe atandı. Profesör olarak üstlendiği ilk görev, Arap dünyasının muhtelif üniversitelerinden mezun Türk öğrencilerin diploma denkliklerinin incelenmesi idi. O yıllarda, Nihal Atsız'ın (ö. 1975) Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nden arkadaşı olan Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi Ahmet Ziya Karamuk'un verdiği olumsuz rapora istinaden Arap ülkelerinin diplomalarının denkliği tanınmıyordu. 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem bu uygulamanın haklılığını gözden geçirmek üzere uzman görüşü alınmasını uygun buldu. Cerrahoğlu MEB'nin görevlendirmesiyle Irak, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'a gidip ilgili müfredatları inceledi. Raporunda bu ülkelerdeki *kulliyetu's-şerī'a*'nın Hukuk Fakültesi'ne, *kulliyetu uşūli'd-dīn*'in ise İlahiyat Fakültesi'ne denk olduğu ve buraların mezunlarına bazı ilave dersler okutmak suretiyle denklik verilebileceği yönünde görüş beyan etmek suretiyle yüzlerce gencin işsiz kalmaktan kurtulmasını sağladı. Basit bir ayrıntı gibi görünen bu anekdot, siyasi tutumunu işlerine yansıtmadığı ve siyaset hakkında fazla konuşmadığı için genellikle siyasi bir duruşu olmadığı düşünülebilen Cerrahoğlu'nun haksızlıklar ve dindar kesimlere yönelik dışlayıcı uygulamalar karşısında üzerine düşeni yapmaktan kaçınmadığının sadece bir örneğidir. Ömrünün uzun kısmı dindarların baskı gördüğü yıllarda geçen Cerrahoğlu, artık başarılı bir akademisyen olarak her kesimden itibar gördüğü zamanlarda bile, hiçbir zaman kendisini siyasal ve entelektüel elitler arasında görmemiş, hep mazlum dindar halktan yana bir tavır sergilemiş, onların safında yer almıştır. Bunu da sadece bir entelektüel duruş seviyesinde tutmamış, söz gelimi, görev yaptığı uzun yıllar zarfında defaatle gündeme gelen başörtüsü yasağı uygulamalarında hep öğrencilerinin yanında durmuş, mesai saatleri dışındaki tüm namazlarını mahallesinin camiinde cemaatle birlikte kılmaya özen göstermiştir.

Cami cemaatinden biri olarak kalma konusundaki biliçli tercihi, Cerrahoğlu'nun hayatında belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim, 1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı teklifi almış, ama Diyanet'in siyasi iktidardan yeterince bağımsız hareket edemeyeceği ve kişiliğinin yöneticiliğe uygun olmadığı gibi gerekçelerle bu teklifi reddetmiş; donanımı itibarıyla bu görevi layıkıyla yerine getirebileceğinden kuşku duymadığı Süleyman Ateş'i önermiştir. Bu öneri üzerine teklif kendisine götürülen Süleyman Ateş'in tepkisi de İsmail Ağabeyininkinden farklı olmayacak; o da bu makama İsmail Cerrahoğlu ve Talat Koçyiğit'in daha layık olduğunu belirtecek, ancak onların bu teklifi kabul etmediklerini öğrendikten sonra görevi kabullenecektir. Artık neredeyse benzerine rastlama imkanımız

kalmayan bu ilkeli ve erdemli duruş, Ankara İlahiyat'ın pek çok hocası, özellikle de Tayyib Hoca'nın öğrencileri söz konusu olduğunda pek şaşırtıcı değildir. Zira, izinlerini almadığım için burada isimlerini veremeyeceğim pek çok hocamız da bu ve benzeri teklifleri nezaketle reddetmiş ve ilgili makamın hakkını verebileceğini düşündükleri başka meslektaşlarının ve öğrencilerinin ismini önermiştir. Benzer şekilde milletvekilliği ve Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı gibi önerileri de kabul etmekten geri duran Cerrahoğlu gerekçelerini şu şekilde dile getiriyor:

Diyanet'te olsun, Fakülte'de olsun, o görevleri alsam bile mevcut mevzuat dahilinde bir hizmet yapmam mümkün değildi. (...) Diyanet İşleri bir genel müdürlük statüsünde; dolayısıyla, Başbakanlığa bağlı bir kurum. Başbakanlık'tan bir emir geliyor; tabii, "Başüstüne!" deyip yapıyorlar. Bu durumda nasıl başkanlık yapılabilir. (...) ... şunu itiraf edeyim: Ben idareci olamam. İdareci, icabında kırıcı olacaktır; hislerini katmayacaksın işine. Otoriter olacak, böyle yapamayacaksın görevi reddedeceksin. Bu işleri ehline vermek lazım; ehli değilsen yapamazsın.⁴⁶

Profesör olmasından iki yıl sonra, 1976 yılında Cerrahoğlu, iki yıllığına İslami İlimler Fakültesi'ne dekan olarak görevlendirildi. Tefsir Kürsüsü başkanlığını Süleyman Ateş'e devrederek Erzurum'a gitti. Bu süre zarfında, işsiz kalmış olan Tayyib Hoca'yı ders vermek üzere Erzurum'a davet etti. Aynı zamanda Muhammed Hamidullah (ö. 2002) da misafir öğretim üyesi olarak orada bulunuyordu. Yugoslavya'ya girişi yasak olduğu için memleketine de dönemeyen ve ahir-i ömrünü hak etmediği bir dışlanmışlık ve mahrumiyet içinde geçirmek zorunda kalan Tayyib Hoca 9 Mart 1977'de vefat etti. Hocasının zor zamanlarını Cerrahoğlu aşağıdaki sözlerle anlatıyor:

... Allah razı olsun, hocanın maddi yönden sıkıntılı günlerinde Hatiboğlu çok yardımcı oldu; öğrencileri olarak bizler de yardımcı olmaya çalışırdık ama bizimkisi deveye kulak misali kalır. Bir ara Konya'da görev yaptı; orada da rahat vermediler. Hoca 3-4 sene aç bi-ilaç yaşadı. Onun için iş aradık. Nihayet, Erzurum İslami İlimler Fakültesi'nde iş bulduk. Çok cüz'i bir ücretle çalıştı; ben dekan olduğumdan 11 bin lira alırken o 5-6 bin lira alıyordu; utanırdım. Erzurum'da birlikte çalıştık yani. Ahir-i ömründe, arkadaş bildiği hocalar onu Atatürk düşmanı ilan ettiler; dostları da bu durumdan

⁴⁶ Ömer Özsoy ve M. Akif Koç, "İhtiyat, İntizam ve İnziva Dolu Bir Hayat. İsmail Cerrahoğlu ile Söyleşi," *İslamiyât/Kitâbiyât Bülten* 6 (2003), 9.

çekindikleri için Hoca'dan ellerini çektiler ve onu yalnız bıraktılar. Onu Ankara'ya izin için gönderdiğimizde Ankara'da vefat etti. Allah gani gani rahmet eylesin.⁴⁷

Bu beyanları bir yandan Tayyib Hoca'nın yaşadığı sıkıntıları aksettirirken, bir yandan da Cerrahoğlu'nun ne kadar engin gönüllü olduğunu göstermektedir. Zor günlerinde hocasına verdiği desteği yetersiz bulsa da, eminim ki, bu beyanına yansiyandan daha fazlasını yapmıştır. Kendisi her öğretim yılı başında biz asistanlarından ihtiyaç sahibi olduğunu bildiğimiz öğrencilerin listesini isterdi. Sonra, oluşan listedeki öğrencilere burs dağıtırdı. Bize bu bursların kaynağının tanıdığı hayırseverlerin bağışlarından ibaret olduğunu söylemişti. Böyle hayırlı bir işe önyak olduğu için ona gıpta ederdim. Bu burs bütçesine aslında kendisinin de dolgun bir katkıda bulunduğunu, ancak yıllar sonra Salih Akdemir Hocamdan öğrendim. Hiç unutmam, göreve yeni başlamış bir asistan olarak evlendiğimde, ısrarla evde bir eksikimiz olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştı.

Tayyib Hoca'yı mağdur eden olayların neler ve faillerinin kimler olduğunu bilen ve özel sohbetlerimizde bizlerle kısmen paylaşan hocalarımızın günü gelince tarihe karşı tanıklıklarını esirgemeyeceklerinden eminim. O yüzden bu tatsız konu üzerinde daha fazla durmayacak, olan biteni bizlerden daha iyi bilen, 2014 yılında genç yaşında kaybettiğimiz Salih Akdemir Hocamın yorumunu aktarmakla yetineceğim. Ona göre, gerçek sebep "aydın tahammülsüzlüğü" idi. Fakültenin ilk hocaları ve asistanları arasında yer alan, dindarca yaşamayı ve mesela düzenli olarak namaz kılmayı, başörtülü öğrencilere sahip çıkmayı alt kesimlere özgü bir az gelişmişlik göstergesi olarak değerlendiren katı laikçi ve Batılılaşma yanlısı kesimler, Paris'te doktora yapmış, Boşnakça ve diğer Slav dillerinin yanında Latince, Lehçe, Çekçe, Arapça, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Farsça bilen, hem de doğma büyüme Avrupalı bir profesörün namazlı abdestli olması ve İslam'ı ciddiye alması durumunu yerleştirecekleri bir kategoriden mahrumdu.

Hocasının yaşadığı olumsuzluklara benzer sebeplerle Cerrahoğlu da Erzurum'da 20 ay sürdürdüğü dekanlık görevinden, görev süresi dolmadan istifa etti ve geri kalan süresini sadece sorumlu olduğu derslere girerek ve – kendi ifadesiyle– Erzurum'un tadını çıkararak geçirdi. Erzurum'da görev yaptığı süre zarfında Sadık Kılıç ve Lütfullah Cebeci'yi Tefsir Kürsüsü'ne asistan olarak atadı. Ankara'ya dönükten sonra İbn Hişâm (1977), 'Atâ b. Ebî

⁴⁷ Özsoy ve Koç "İsmail Cerrahoğlu ile Söyleşi," 6.

Rabāh (1978) ve Mucāhid (1978) gibi erken dönem müfessirleriyle ilgili çalışmalar ve Fahrüddin er-Rāzī (1977), eş-Şa'lebi (1980), İbn Keşir (1981), Kādi 'Abdulcebbar (1982), ez-Zemaşseri (1983), Kādi Beydāvi (1983) ve İbnu'l-Cevzi (1987) gibi muahhar dönem alimleri ve eserleriyle ilgili çalışmalarla tefsir tarihine dair yayın faaliyetlerini sürdürdü. Aynı zamanda, başkanı olduğu Tefsir Kürsüsü'nü güçlendirme yönünde adımlar attı. Kürsünün tek asistanı 1971 yılında atanmış ve 1975'te doktorasını tamamlamış olan Orhan Karmış'tı (ö. 2001). Cerrahoğlu, 1977'de Mevlüt Güngör'ü (ö. 2013), 1979'da Salih Akdemir'i (ö. 2014) asistan, Şevki Saka'yı (ö. 2019) ise Kur'an okutmanı olarak göreve aldı. Emekliliğine kadar geçen sonraki yıllarda asistanları arasına 1983'te Mehmet Paçacı, 1984'te Halis Albayrak, 1986'da İdris Şengül ve Ömer Özsoy, 1987'de Ahmet Nedim Serinsu, 1993'te Mehmet Akif Koç ve emekliliğinden sonra 2003'te Esra Gözeler katılacaktı. İtiraf etmeliyim ki, bu isimleri peş peşe sayınca, hem ne kadar şanslı olduğumu bir kez daha idrak ettim, hem de Hocamızın her Ramazan geleneksel olarak tüm tefsir ekibini davet ettiği eşsiz iftar sofralarını hatırladım. Danışmanlığında hazırlanan tezlere verdiği yoğun katkı ve öğrencileriyle kurduğu yakın ilişki göz önünde bulundurulacak olursa, Cerrahoğlu tefsir ailesinin onun asistanlarından ibaret olmadığı söylenebilir. Yıllar içerisinde 15 doktora öğrencisine danışmanlık yapmıştı: Orhan Karmış (1975), Ethem Levent (1978), Ahmet Baltacı (1978), Şevki Saka (1979), Mevlüt Güngör (1981), Mustafa Akşit (1981), Mehmet Sait Şimşek (1984), Mustafa Çetin (1984), Musa Kazım Yılmaz (1985), İdris Şengül (1990), Muhammed Fatih Kesler (1991), Ömer Özsoy (1991), Salih Akdemir (1992), Recep Şehidoğlu (1992), Hikmet Akdemir (1992), Ahmet Nedim Serinsu (1993). Ayrıca, onun Hendek'e yerleşmesinden sonra, öğrencilerinden Mesut Okumuş (2013) ve İsmail Çalışkan (2018) da Ankara'daki Tefsir Kürsüsü'ne katılacaklardı.

İzleyen yıllarda Cerrahoğlu, yakın mesai arkadaşı Talat Koçyiğit'le birlikte uzun soluklu bir projeye başladı. Gayeleri, temsil ettikleri tefsir ve hadis birikimini mezcetmek suretiyle, hem İslami ilimler geleneğinin hakkını veren hem de günün ihtiyaçlarını gözetten bir tefsir hazırlamaktı. Nitekim tefsirin girişi de içeren ilk cildini planladıkları şekilde tamamlayıp 1984 yılında yayımladılar.⁴⁸ Ancak, bilmediğimiz bir sebeple, Cerrahoğlu bu projeden çekildi ve Koçyiğit tefsiri yedi cilt halinde tek başına tamamladı. Anlaşılan o ki, Cerrahoğlu Hoca bir tercihte bulunmak durumunda kalmış ve

⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

dostluk lehine tercihte bulunmuştu. Zira yakın çevresindeki insanlar olarak, Cerrahoğlu'nun projeden ayrılmasından sonra da Talat Koçyiğit'le ilişkilerinde en ufak bir farklılaşma hissetmedik. Nitekim değerli meslektaşım Kamil Çakın'ın aktardığı üzere, Talat Koçyiğit Hoca'nın benim bulunamadığım cenaze merasiminde Cerrahoğlu Hoca'nın dilinden –Cemil Meriç'e atfedilen– “Birbirini gerçekten seven iki kişiden biri ölürse eğer; gerçekte ölen, hayatta kalandır.” sözüne telmihen kendisini kasteden şu samimi sözler dökülmüş: “Arkadaşlar, şu andan itibaren bu kardeşiniz ölmüştür.” Yine 1987 yılında bu iki Hocamız, 1963'te birinci cildini birlikte tahkik edip yayımlamış oldukları Aḥmed b. Ḥanbel'in (ö. 241/855) *Kitābu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricāl* adlı eserinin ikinci cildini de tahkik ederek yayımladılar. *Kitābu'l-İlel*'in tashihlerinin büyük bir kısmını karşılıklı okumak suretiyle birlikte yaptığımızı daha dün gibi hatırlıyorum. Benim için büyük bir zevk ve çok değerli bir fırsat olan bu okumalardan aklımda kalan ravi isimleri sonraki yıllarda hep işimi kolaylaştırdı.

Cerrahoğlu 1988 yılında, daha önce tefsir tarihine dair yapmış olduğu çalışmalarını sistematik olarak bir araya getirdi ve *Tefsir Tarihi* adıyla iki cilt halinde yayımladı.⁴⁹ Büyük ölçüde bizzat tanıttığı kaynaklara dayalı olarak hazırladığı ve tıpkı *Tefsir Usûlü* kitabı gibi kısa sürede alanın standard başvuru kaynağı haline gelecek olan bu kitabında da, sadece tarihî malumat vermekle yetinmemiş, gözlemlerini ve değerlendirmelerini de dile getirmiştir. Birbirinden kıymetli bu değerlendirmeler arasından sadece birini burada nakletmek gerekirse, onun, tefsir camiasında dahi çoğunun meçhulü olan tefsirin öznelliğine ve özellikle yorum-tarih ilişkisine dair yaklaşımını hatırlatmak isterim: Ona göre, her tefsir, ilgili müfessirin ve onun yaşadığı dönemin kokusunu taşımaktadır ve taşımalıdır. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*'ni yayımladıktan bir yıl sonra da, 1962'de tanıtımını yapmış olduğu⁵⁰ el-Kâfiyecî'nin *Kitābu't-Teysîr fî Kavâ'idî İlmî't-Tefsîr* adlı eserini tahkik edip, çevirisiyle birlikte yayımladı.⁵¹ Alanıyla ilgili dünyadaki neşriyatı gücü nisbetinde takibe özen gösteren ve önemsedığı yayınları ilim camiasına tanıtmaya çalışan Cerrahoğlu 1966-1993 yılları arasında çok sayıda kitap

⁴⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (2 cilt), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988. Bu kitap 2015'te yapılan 3. baskıdan itibaren Fecr Yayınevi tarafından tek cilt halinde yayımlanmaktadır. En son 2019'da 9. baskısı yapılmış bulunmaktadır.

⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Muhyiddin el-Kâfiyecî ve 'et-Teysîr fî Kavâ'idî İlmî't-Tefsîr' Adlı Risalesi,” *AÜİFD* 10 (1962): 127-132.

⁵¹ El-Kâfiyecî, *Kitābu't-Teysîr fî Kavâ'idî İlmî't-Tefsîr*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.

tanıtımı ve değerlendirmesi yayımlamıştır. Onun bu tür yayınlarının özellikle 1987-1989 arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Emekli olacağı 1996 yılına kadar geçen süre zarfında yaptığı yayınlarda Cerrahoğlu'nun İslam'ın ve Kur'an'ın muhtevasına ilişkin konulara ağırlık verdiği dikkatten kaçmamaktadır: "Dünden Bugüne Kur'ân-ı Kerim Anlayışımız" (1990), "Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız" (1991), "Hacc'ın Amacı ve Hikmetleri" (1991), "İslamda Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon" (1991), "Kur'an-ı Kerim'den Öğütler" (1991), "Peygamberimizin Örnek Ahlakı ve İnsanî Esaslar" (1992), "Kur'ân-ı Kerim'in Öngördüğü Adalet Esasları" (1993). Bu durumu, bir yandan tefsir tarihi çalışmalarının yoruculuğu ile açıklamak mümkünse de, bir başka muhtemel sebep de, önemseydiği halde daha önce görüş beyan etme fırsatı bulamadığı konularla ilgili düşünce ve değerlendirmelerini kamuoyuyla paylaşma ihtiyacı duymuş olmasıdır. Esasen birbiri üzerine bina edilen bu son yazıları, değerli meslektaşım İsmail Çalışkan'ın isabetle kaydettiği üzere Hocamızın, çeyrek asrı aşkın tefsir sahasındaki ilmî birikimi, geliştirdiği Kur'an ve tefsir tasavvuru, tefsir tarihi ve tefsir usûlü nosyonu ışığında, günümüzde Müslümanların Kur'an'la nasıl bir ilişki kurmaları ve onu hayata nasıl aktarmaları gerektiği sorularına verdiği cevapların ve ince eleştirilerin mecmuu olarak görülmelidir.⁵² Onun Talat Koçyiğit ve Mücteba Uğur'la (ö. 2005) birlikte hazırladığı *Din Bilgisi*⁵³ ve Şevki Saka (ö. 2019) ile birlikte hazırladığı *Tefsir Dersleri*⁵⁴ kitaplarını da, birikimini mümkün olduğu kadar geniş bir kitleyle paylaşma arzusunun ürünleri olarak görmek gerekir. Keşke bu konularda daha çok yazabilseydi ve birikimini geniş kitlelerle daha fazla paylaşabilseydi.

1996 yılında yaş haddinden emekli olan Cerrahoğlu, yaklaşık on yıl kadar Ankara'da yüksek lisans ve doktora dersleri vermeye devam etti. Ancak, emekliliğini izleyen yıllarda annesinin ve eşinin rahatsızlıkları nedeniyle, emekliliğinde üzerinde durmayı arzu ettiği çalışmalara yoğunlaşma fırsatı bulamadı. 2002 yılında annesini ve 2003 yılında eşini kaybettikten sonra memleketi Hendek'e yerleşti. Belki her başarılı erkeğin değil, ama bazı başarılı erkeklerin başarısının arkasında bir kadın vardır. Cerrahoğlu Hocamızın başarılarında muhterem eşi Saniye Hanım'ın çok büyük katkıları olmuştur. Saniye Hanım, Hocamızın sadece öğrenciliği, askerliği ve daha

⁵² İsmail Çalışkan, "İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi Telakkisi Üzerine," *Tefsire Adanmış Bir Ömür İsmail Cerrahoğlu*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2019, 160.

⁵³ *Din Bilgisi*, MEB Devlet Kitapları, 1976 (Ortaokul 1., 2. ve 3. sınıflar için).

⁵⁴ *Tefsir Dersleri*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1985 (İmam-Hatip Liselerinin 11. ve 12. sınıfları için).

sonra Tunus, Londra ve Erzurum'da kaldığı yıllarda hasret çekmek ve bir erkek ve iki kız annesi olarak çocuklarının sorumluluğunu tek başına göğüslemekle kalmamış, uzun yıllar boyunca Hocamızın muhterem validesi Hatice Hanım'la beraber yaşamıştı. Son yıllarında kendisinin de hayli rahatsızlıkları olmasına rağmen kayınvalidesine hizmette kusur etmemeyi büyük bir azimle sürdürmüştü. Kadirşinas bir insan olarak Hocamız da eşini hep minnet ve dua ile anmıştır.

Hendek'e döndükten sonraki yıllarda adeta tercih edilmiş bir inziva hayatı yaşayan Cerrahoğlu, daha önce yazdığı makalelerin özeti mahiyetinde ansiklopedi maddeleri ile *TDV İslam Ansiklopedisi'*ne katkıda bulunmak dışında yeni araştırmalara dayalı yayın yapmadı. Daha önce hakkında yazmadığı, ama fikir biriktirdiği konularla ilgili yazıp çizmeyi emeklilik sonrasına bıraktığını, ne var ki buna imkan bulamadığını kendisi ifade etmektedir:

... elbette benim de yazdıklarımın dışında, yılların bir birikimi olmuştur. Hep, emekli olduktan sonra bunları değerlendirmeyi düşünürdüm. Fakat biliyorsunuz, Cenab-ı Allah tarafından sanki bu planlarımı iptal ettirici bir ahval içine sürüklendim. 1996 yılında emekli olduktan iki ay sonra biraderimi kaybettim. Bu beni yıktı adeta. Ondan sonra aile içinde yüklerim arttı; ailenin işleri üzerime kaldı. Bu işlerden ve yakınlarımın problemleriyle, dertleriyle uğraşmaktan kendime fırsat ayıracak, kitaplarımla, notlarımla ilgilenecek vaktim olmadı. Ben de çok iyi durumda değilim; bazı sağlık problemlerim var. Cemaatin önüne geçip imamlık bile yapamıyorum, çünkü derin nefes alamıyorum. Bu ve çeşitli sebeplerden dolayı, kütüphaneyi bile dağıttım; Sakarya Üniversitesi'ne bağışladım. Şimdi ders vermeye hazırlık yapacak bir kitabım bile yok. Fişlerim, notlarım dağınık vaziyette; çoğu kaybolmuş. Biraz da manevi yönden yıkılmış, yorulmuş durumdayım. Bilmiyorum ne olacak.⁵⁵

Her ne kadar kendisi yaptıklarını yeterli bulmasa da, başta bu satırların sahibi olmak üzere tüm İlahiyatçıların şahadet edeceği üzere, Cerrahoğlu tarihî bir misyon yerine getirmiş ve yeni oluşmakta olan Tefsir disiplininin sağlıklı bir istikamette seyretmesi için gereken temelleri atmıştır. Sorulması gereken doğru soru, günümüz İlahiyatçılığının, ilk İlahiyatçı neslin, dolayısıyla Cerrahoğlu Hocanın mirasına layık bir durumda olup olmadığıdır.

⁵⁵ Özsoy ve Koç "İsmail Cerrahoğlu ile Söyleşi," 9.

Türkiye'nin ilk Tefsir profesörü, ikinci nesil tefsircilerin tamamının ve üçüncü neslin önemli bir kısmının doğrudan hocası İsmail Cerrahoğlu 25 Ekim 2022 tarihinde Sakarya'nın Hendek ilçesinde, dünyaya gelmiş olduğu baba ocağında hayata gözlerini yumdu. Haberi geç aldığım için Hocamızın cenaze merasimine yetişmem maalesef mümkün olmadı; ama vefatından iki hafta önce –Allah'ın bir lütfu olsa gerek– yine onun öğrencilerinden değerli dostum Yakup Karaca ile birlikte kendisini Hendek'te ziyaret etme fırsatı bulmuş olmak beni biraz olsun teselli ediyor. Yıllar sonra gerçekleşen bu görüşmemizde Hocamın beni hatırlaması tarifi imkansız bir mutluluktu. Hareket imkanı oldukça sınırlı hale geldiği ve konuşmakta zorlandığı halde ziyaretimizden çok memnun kalmıştı. Sadece bizim halimizi hatırımızı sormakla kalmayıp, genel olarak arkadaşlarımızı ve ismen Mehmed Said Hatiboğlu ve –Frankfurt'ta yaşadığımı hatırladığı için olsa gerek– Fuat Sezgin Hocalarımızı sormuştu. Kendisine, bir gün önce telefonlaştığım Hatiboğlu Hocamızın selamını ilettiğimde gözleri doldu. Elverişsiz sağlık durumuna rağmen zihni o kadar açık ve sohbet etmeye o kadar istekliydi ki, İlahiyat fakültelerinin durumu, hatta Almanya'da neler yaptığım hakkında bile bilgi istemişti. Beraber olduğumuz uzun yıllar boyunca yüzünde ve tavrında görmeye alışageldiğimiz, büyük bir geleneğin temsilcisi olma bilincinin sağladığı vakar, yenilmiş bir medeniyetin çocuğu olma duygusunun verdiği hüznün ve sağlam bir imana sahip olmanın bahşettiği umuttan bir şey eksilmemiş; onlara, bir ilim adamı olarak görevini yapmış, bir Müslüman olarak geride temiz bir hayat ve memnun gönüller bırakmış olmanın verdiği huzur eklenmişti.

Kendisine veda ederken “Bir emriniz var mı Hocam?” diye sordüğümüzde, her zamanki nezaketiyle “Estağfirullah!” demiş ve eklemişti: “Arkadaşlarınıza selam söyleyiniz!”. O an, 1986 yılında asistanlığa atanmamdan sonraki ilk görüşmemizi hatırladım. Çok hürmet ettiğim asistan ağabeylerimden birisi, asistanlık sınavını kazanıp Cerrahoğlu tefsir ailesine katılacağım kesinleştikten sonra, kürsünün gelenekleri ve fakültenin duyarlılıkları konusunda beni bilgilendirmiş ve bu çerçevede fakülteye geldiğimde Hocamıza kısaca uğrayıp bir emirleri olup olmadığını sormamın da uygun olacağını tenbihlemişti. Belirtmeye bile gerek yok ki, bu tenbih Hocamızın beklentisinin değil, asistanlarının ona duyduğu büyük saygının bir ifadesiydi. Göreve başladığım gün Hocamızı ziyaret ettiğimde, sanki daha önce odasına hiç girmemişim gibi aklım hep bu tenbihteydi. O yıllardaki ağdalı konuşma hevesimden midir, böylesinin nezakete daha uygun olacağını düşündüğümünden midir, bilmiyorum, ama Hocamdan müsaade isteyeceğim

zaman ağızından “Bir istirhamınız var mı Hocam?” sözleri dökülüyordu. Pot kırdığımı hemen fark etmiştim, ama söz ağızdan çıkmıştı bir kere. Hocam cevaplama gecikmedi: “Estağfirullah Ömerciğim, emrim olur!” Ve ardından ikimiz de gülmeye başlamıştık. Daha sonraki ziyaretlerimde Hocamıza bir emri olup olmadığını hep dilim sürçmeden sorabildim, ama diğer asistanları gibi ben de sadece “Estağfirullah, ricam olur. Teşekkür ederim.” cevabını alabildim. Hocamızın, asistanları olan bizleri kendisine yardımcı olma mutluluğundan mahrum bırakan bu ödünsüz tutumu, Tayyib Hoca'nın oğullarının yönettiği diğer kürsülerde de hep hakim olagelmıştır.

Bu vesileyle, en azından bu satırları okuyan dost ve meslektaşlarımıza merhum Hocamızın değerli selamını iletme imkanı bulduğum için kendimi bahtiyar hissediyorum. Kendisine Allah'tan rahmet, tüm yakınlarına, öğrencilerine ve ailesine, özellikle de değerli meslektaşlarımız kızı Hatice Teber ve damadı Ömer Teber'e başsağlığı diliyorum. Allah onu dünyadayken hiç ayrılmadığı cami cemaatiyle birlikte haşretsın. Eserlerini Türk insanına tanıtmak uğrunda ömrünü verdiği alimlerle Hz. Peygamber'in dizinin dibinde buluştursun.

Hakkında Yayımlananlar ve Kendisiyle Yapılan Söyleşiler

İsmail Cerrahoğlu'nun hayatı, kişiliği ve ilmî çalışmaları hakkında oldukça kapsamlı bilgi ve değerlendirmeler içeren çok sayıda söyleşi ve makale yayımlanmış bulunuyor. Bu yazıyı hazırlamam için bana verilen kısa süre zarfında onun hayatını ve bütün çalışmalarını ayrıntılı bir biçimde ve hakkıyla değerlendirmek, üstesinden gelebileceğim bir ödev değildi. Bu nedenle, Hocamız ve ilmî çalışmaları hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler için bu yayınların kronolojik listesini vermek yerinde olacaktır:

- Ömer Özsoy ve M. Akif Koç. “İhtiyat, İntizam ve İnziva Dolu Bir Hayat. İsmail Cerrahoğlu ile Söyleşi.” *İslâmiyât/Kitâbiyât Bülten* 6 (2003): 3-10.
- Sadık Kılıç ve Şehmus Demir. “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile ‘Hayat Tecrübesi’ Üzerine Bir Söyleşi.” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009): 217-238.
- Hatice Teber. “İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye’de Tefsir Çalışmaları Üzerine.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* IX-18 (2011): 233-240.
- Gökhan Atmaca. “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları.” *Usûl: İslam Araştırmaları* 21 (2014): 147-180.
- Harun Savut ve Aysenur Özbakkal. “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri.” *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV-2 (2017): 157-176.

- Murat Kayacan. "İsmail Cerrahoğlu'nun Tâbiîn Dönemi Tefsiri ve İsrâiliyat Literatürüne Bakışının Analizi." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* III-1 (2019): 66-84.
- Mustafa Şentürk. "İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Çalışmalarında Şarkiyât ve Müsteşriklere Yaklaşımları." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* III-1 (2019): 43-65.
- Sakin Taş ve Soner Aksoy, "İlme Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Hoca'yı Ziyaret ve İzlenimler." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* III-1 (2019): 24-42.
- Celal Kırca. "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: 'Bir İlmî Kişilik Portresi.'" *Tefsir Araştırmaları Dergisi* III-1 (2019): 213-221.
- Hatice Teber. "Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları." *Tefsir Araştırmaları Dergisi* III-1 (2019): 284-316.
- Gökhan Atmaca ve Ali Karataş (ed.), *Tefsire Adanmış Bir Ömür İsmail Cerrahoğlu*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019. Bu seçkide Hatice Teber (ss. 23-46), Gökhan Atmaca (ss. 47-76), Murat Kayacan (ss. 171-190), Mustafa Şentürk (ss. 191-218), Celal Kırca (ss. 219-228), Sakin Taş ve Soner Aksoy'un (ss. 275-286) yukarıda yer verilen yazılarının gözden geçirilmiş hallerinin yanı sıra aşağıdaki makaleler yer almaktadır:
- Muhammed Bahaeddin Yüksel. "İsmail Cerrahoğlu'na Göre Tefsir ve Müfessirin Meşruyeti." 77-110.
- Bayram Demircigil. "İsmail Cerrahoğlu'nun Ulûmu'l-Kur'ân'a Yaklaşımı." 111-124.
- Cahit Karaalp. "Cerrahoğlu ve Koçyiğit'in *Kur'ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsiri* Adlı Eser Üzerine." 125-150.
- İsmail Çalışkan. "İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Tarihi Telakkisi Üzerine." 151-170.
- Sadık Kılıç. "Tefsirin Çağdaş Kurucu Babası: Güneş Yüzlü Hocam İsmail Cerrahoğlu." 229-244.
- Mustafa Öztürk. "Münzevi Hocamız Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'na Hürmet ve Muhabbetle." 245-252.
- Ahmet Nedim Serinsu. "İsmail Cerrahoğlu Hoca'yı Hayattayken Sevmek." 253-262.
- Hasan Yücel, Şamil Aşbay. "Mehmet Sait Hatipoğlu'nun Dilinden İsmail Cerrahoğlu." 263-274.

Hayatının kısa kronolojisi

- 1.1.1929 Doğum: Adapazarı, Hendek
- 1936-1941 İsmet Paşa İlkokulu, Hendek
- 1941-1944 Adapazarı Ortaokulu
- 1944-1947 İstanbul Kabataş Lisesi (fen bölümü)
- 1949-1954 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- 1955-1956 Askerlik (18 ay)
- 1956 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tefsir asistanlığına atanma
- 1956-1960 Doktora: *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*
- 1963-1965 Tunus İkameti (20 ay)
- 1967 Doçentlik: *Yaḥyā İbn Sallām ve Tefsirdeki Metodu*
- 1968-1969 Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde öğretim üyeliği
- 1973 Londra İkameti (12 ay)
- 1975 Profesörlük
- 1976-1978 Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde dekanlık (20 ay)
- 1996 Emeklilik
- 25.10.2022 Vefat: Adapazarı, Hendek